

**MAXSULOTLARNI IQTISODIY BAHOLASH VA SAMARADORLIGINI ANIQLASH
USULLARI**

Qodirova Ozoda Raxmiddin qizi

*TerDU iqtisodiyot yo'nalishi
magistranti*

*Ilmiy rahbar: Ollokulova Feruza
Mansurovna*

*Termiz Davlat Universiteti Iqtisodiyot
fakulteti, i.f.f.d.(PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maxsulotlarni iqtisodiy baholash va monitoringni tashkil etishning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Samaradorlikni aniqlashda muvaffaqiyatli amalga oshirishda iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy ko'rsatkichlarni chuqur tahlil qilishning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Maxsulotlarni iqtisodiy baholashda qo'llaniladigan zamonaviy baholash usullari, ularning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilingan. Shuningdek, Maxsulotlarni iqtisodiy samaradorligini aniqlashni samarali tashkil etish bo'yicha metodik yondashuvlar, raqamli texnologiyalarning ahamiyati va jarayonni avtomatlashtirish imkoniyatlari o'rganilgan. Maqolada maxsulotlarni iqtisodiy baholashni yaxshilash va samaradorligini aniqlash usullari sifatini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. Samaradorlik, raqamli texnologiyalar, sanoat, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM, innovatsion rivojlanish, tarmoqlararo balans, iqtisodiy salohiyat, ishlab chiqarish salohiyati, sanoat tarmoqlari.

Abstract. In this article, the theoretical and practical foundations of the organization of economic evaluation and monitoring of products are widely covered. The importance of in-depth analysis of economic, financial and social indicators in the successful implementation of determining efficiency is shown. Modern evaluation methods used in the economic evaluation of products, their advantages and limitations are analyzed. Also, methodical approaches to the effective organization of determining the economic efficiency of products, the importance of digital technologies and process automation

possibilities have been explored. The article provides practical recommendations for improving the economic evaluation of products and improving the quality of methods for determining their effectiveness.

Key words. Efficiency, digital technologies, industry, GDP per capita, innovative development, intersectoral balance, economic potential, production potential, industrial sectors.

Абстрактный. В данной статье широко освещены теоретические и практические основы организации экономической оценки и мониторинга продукции. Показана важность углубленного анализа экономических, финансовых и социальных показателей в успешной реализации определения эффективности. Анализируются современные методы оценки, используемые при экономической оценке продукции, их преимущества и ограничения. Также методические подходы к эффективной организации определения экономической эффективности продукции, значимости цифровых технологий и автоматизации процессов.

возможности были изучены. В статье даны практические рекомендации по совершенствованию экономической оценки продукции и повышению качества методов определения ее эффективности.

Ключевые слова. Эффективность, цифровые технологии, промышленность, ВВП на душу населения, инновационное развитие, межотраслевой баланс, экономический потенциал, производственный потенциал, отрасли промышленности.

Kirish. O'zbekiston 2030 yilgacha bo'lgan davr ichida sanoati rivojlangan mamlakatlarga xos bo'lgan turmush darajasi standartlariga ega mamlakat darajasiga chiqish vazifasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Belgilangan maqsadga erishishdagi muvaffaqiyat ko'rsatkichlaridan biri aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIMning o'sishi hisoblanadi, ushbu ko'rsatkich bugungi kunda aholining o'rtacha daromadi yuqori bo'lgan o'rtacha statistik mamlakat darajasiga teng bo'lib, 2030 yilda iste'molchilarning xarid pariteti, xalqaro dollar va joriy narx darajasi kabi ko'rsatkichlarni e'tiborga olgan holda hisoblanganda 10600 AQSH dollarni tashkil etishi belgilangan. Buning uchun esa, YaIMning yillik 8 foizga teng bo'lgan o'sish sur'atini ta'minlash zarur. So'nggi 10 yillik makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning joriy tahliliga ko'ra mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'rtacha yillik o'sish sur'ati 108 foizga teng. Yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoat alohida o'ringa ega bo'lgan holda, mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy drayver hisoblanadi. Xususan, oziq-ovqat sanoati, to'qimachilik sanoat, mashinasozlik va metalni qayta ishlash kabi sanoat tarmoqlari rivojlanishning asosi sifatida belgilangan. Mamlakatni rivojlantirishning keyingi bosqichiga o'tish tarkibiy o'zgarishlarni va innovatsion rivojlanishni talab etadi, bularni amalga oshirish bilan esa O'zbekistonni rivojlangan mamlakatlar guruhiga kirib borishiga zamin yaratiladi. Bu maqsadlarga erishish yo'lida maxsulotlarni iqtisodiy baholash va samaradorligini aniqlash usullariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, ilmiy abstraktsiyalash dinamikada o'rganish, ma'lumotlarni guruhlash, taqqoslash usullaridan foydalanilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Tarmoqlararo modellar asosida iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari V.V. Leontiev, X.B. Cheneri, P.G. Klark, R. Stoun, V. Izard, V.V. Kosova, A.G. Granberg, V.I. Suslova, N.N. Mixeeva, I.G. Nikolaeva, M.N. Uzyakova, M. Kuboniva, A.R. Sayapova, N.V. Suvorov va boshqa xorijlik olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida o'rganilgan.

Respublika iqtisodiyotini rivojlantirish masalalari mahalliy olimlarning xususan, Sh. Mustafaqulov, N.G'. Karimov, S.R. Umarov, M.Sh.Sharifxo'jaev, Sh.G.Yuldashev, N.R. Qo'zieva, A.Q.Qodirov, N.H.Haydarov, D.G'.G'ozibekov, X.X. Imomov, S.S.G'ulomov, A.H.Ergashev va boshqalarning ilmiy ishlarida alohida o'rin tutadi. Yuqorida qayd etib o'tilgan iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlarida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning xususiyatlari va o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan bo'lsada, biroq mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda tarmoqlar kesimida tarmoqlararo balans modelidan foydalanish asosida tarmoqlar imkoniyatlarini hisobga olish,

rivojlanishning ko'lamini oshirish masalalari chuqur o'rganilmagan bo'lsada, biroq mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda tarmoqlar kesimida tarmoqlararo balans modelidan foydalanish asosida tarmoqlar imkoniyatlarini hisobga olish, rivojlanishning ko'lamini oshirish masalalari chuqur o'rganilmagan.

“Sanoat samaradorligi” iqtisodiy kategoriya sifatida murakkab tushuncha bo‘lganligi bois, uni tashkil etuvchilari ham ko‘plab unsurlardan iborat bo‘ladi. Shuning uchun biz dastlab, ishlab chiqarish salohiyatini, so‘ngra esa, undan foydalanish darajasini baholash masalalarini ko‘rib chiqishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Mamlakatimizda izchillik bilan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar milliy iqtisodiyotning barcha tarmoq va institutsional sektorlari hamda sohalari kabi agrar tarmoq xo‘jaligida ham o‘zining ijobiy samarasini ko‘rsatmoqda. Oxirgi yillarda milliy agrar sektorda amalga oshirilayotgan ishlar yaratilayotgan shart-sharoitlar hamda izchil islohotlar natijasida sanoat tarmog‘ining moddiy manfaatdorligi o‘sib, ushbu tarmoqning mahsulot yetishtirish ko‘rsatkichlari oshib bormoqda. Masalan, 2022 yil yakunlariga ko‘ra, yalpi ichki mahsulot tarkibida Sanoatning yalpi qo‘shilgan qiymati 183 518,5 mlrd.so‘mni tashkil etib, 2021 yilga nisbatan 4,0 foizga oshdi

Bugungi raqobat sharoitida jahonda shiddat bilan o‘zgarayotgan oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash bilan bog‘liq ijtimoiy muammolar asosiy o‘rinni egallayotgan, qishloq xo‘jalik mahsulotlarining narxi “ajiotaj talab” hisobiga o‘sishi, tabiiy ofatlar, suv toshqini, qurg‘oqchilik kabi tabiatning turli injiqliklari natijasida ayrim mamlakatlar sanoatga katta zarar keltirayotgan, yaqin yillar ichida oziq-ovqat mahsulotlarini narxi 40-50 foizga oshishi prognoz qilinayotgan, umuman olganda, jahon miqyosida globallashuv sharoitida oziq-ovqat balansida bir qator nomutanosibliklar yuzaga kelayotgan bir sharoitda, mamlakatimizda izchil olib borilgan iqtisodiy islohotlar natijasida sanoatning barqaror o‘sishi ta‘minlanmoqda.

“Iqtisodiy salohiyat” tushunchasiga nisbatan juda yaqin bo‘lgan tushunchalardan biri bu - “hududiy salohiyat”dir. “Hududiy salohiyat” - hududning xomashyo manbai va barcha foydalanish mumkin bo‘lgan resurslarini ishlab chiqara olish qobiliyati va imkoniyatlari darajasini ko‘rsatib beradi. SH.X.Nazarov tadqiqotlarida hududning sanoat salohiyatiga alohida e‘tibor qaratiladi va uning asosiy maqsadi sifatida, sanoat mahsulotining mehnat unumdorligini oshirish uchun sharoitlar yaratish, ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, texnik va texnologik yangilash, hududning ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish hamda hudud sanoatining assortiment bazasini diversifikatsiyalash masalalari esa, uning vazifalari sifatida e‘tirof etiladi. Mazkur tadqiqotda sanoat salohiyatini oshirish omillari sifatida quyidagilar belgilanadi:

- sanoat salohiyatini baholash va sanoat majmuasining qiyosiy ustunligini aniqlash, ishlab chiqarish quvvatlarining texnologik darajasini baholash;
- sanoat ishlab chiqarishining diversifikatsiyalanganlik darajasi, yuqori qo‘shilgan qiymatda tarmoqning ulushi va qayta ishlovchi sanoat ishlab chiqarishning ulushi;
- ishlab chiqarishning innovatsion - imitatsion qobiliyatini baholash, xomashyo resurslari bilan ta‘minlanganlik darajasi, yuqori malakali kadrlar bilan ta‘minlanganlik hamda marketing holati va boshqalar.

Ishlab chiqarish salohiyati qator o‘ziga xos belgilar bilan farqlanib turadi va bularga quyidagilar kiradi:

- maqsadlilik;
- murakkablilik;

- o'zaro aloqadorlik:
- o'zaro almashuvchanlik:
- qobiliyatlilik:
- egiluvchanlik:
- sinflilik:
- quvvatlilik.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish salohiyatining tuzilishini tahlil qiladigan bo'lsak, shu narsa ma'lum bo'ladiki, mazkur tuzilishning asosini ishlab chiqarish omillari tashkil etadi. Demak, bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, ishlab chiqarish salohiyatining o'zagini ishlab chiqarish tushunchasi tashkil etadi. O'z navbatida salohiyat sanoat tarmog'i yoki sanoat korxonalarining ishlab chiqarish omillari bilan qay darajada ta'minlanganligini ham o'zida ifoda etadi. Doimo har bir mamlakat uchun ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish masalasi dolzarb vazifa hisoblanadi. Ishlab chiqarish salohiyatidan maqsadga muvofiq foydalanish uchun nafaqat resurslar iqtisodiy jarayonga to'liq jalb qilingan bo'lishi, balki juda samarali ishlatilishi ham zarur. Resurslarning o'sib boruvchi hajmidan real foydalanish va ularni kerakli mahsulotning mutlaq miqdorini oladigan qilib taqsimlash ham zarur bo'ladi. Sanoat va sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish shartlari:

- mashinasozlik tarmog'ida kiritilayotgan texnologiyalarning to'la quvvatlar bilan ishlashini ta'minlash;

- tarmoqqa yuqori malakali kadrlarni jalb etish va ularning malakasini muntazam ravishda oshirib borish;

- asosiy kapitalga kiritilgan 1 so'mlik investitsiyaga to'g'ri keladigan mahsulot qaytimini oshirish maqsadida tarmoqda investitsiya qaytimi yuqori bo'lgan yuqori texnologiyalar ishlab chiqaruvchi tarmoqlarga investitsiyalar kiritishda nisbiy ustunlik va imtiyozlar berish;

- tarmoqda chet el investitsiyalari hisobiga tashkil etilayotgan yangi obyektlarning qurilish davrini qisqartirish va bu sohada investitsiya loyihalari ishlab chiqishni cho'zib yubormaslik;

- doimo sanoat ishlab chiqarishning asosiy fondlarini yangilab turish va texnikatexnologiyalarning modernizatsiya darajasini oshirish va boshqalar. Sanoat va uning tarmoqlarida ishlab chiqarish salohiyatini oshirishning muhim omili bu - tarmoqni samarali investitsiyalash masalasidir. Investitsiyalardan samarali foydalanish mehnat unumdorligi, moddiy-texnika hamda mahalliy xomashyo resurslaridan samarali foydalanishdan tashqari, investitsiya yo'nalishi, uning iqtisodiy tarmoqlararo taqsimlanishini to'g'ri tashkil etish bilan ham bevosita bog'liqdir. Hozirgi kunda investitsiyalar kiritilishida ko'proq undan olinadigan daromadni hisobga olgan holda sarmoyalar kiritilmoqda. Bu esa ayrim hollarda oshiqcha mablag'larni foydasiz turib qolishi yoki investitsiya kiritilishida yuzaga keladigan tavakkalchilik hamda xatarlilik darajalarini aniqlamaslik oqibatida ishlab chiqarish jarayonini to'liq quvvat bilan ishlash imkoniyatining cheklanib qolishiga olib kelmoqda. Bunday muammoni bartaraf etish, albatta, investitsiyalash va ulardan foydalanish jarayonlarini chuqur o'rganish, unga ta'sir etuvchi omillarni har tomonlama tahlil etish, investitsiyalarning tarmoqlararo taqsimlanishi va to'g'ri yo'nalishini (ma'lum bir tarmoqqa yo'naltirilgan investitsiya boshqa tarmoqlarga nisbatan ko'proq daromad olish mumkinligini asoslash) aniqlash hamda investitsiya siyosatini takomillashtirishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat tarmog'ini rivojlanishiga davlatning qo'llabquvvatlashi, rag'batlantirish mexanizmlarini qo'llanishi, obyektiv va subyektiv omillarni inobatga olib, ularni

oqilona baholanishi nafaqat qonuniylik, balki ijtimoiy adolat tamoyillarini ro'yobga chiqarib, tarmoqni barqaror rivojlanishiga amaliy jihatdan yordam ko'rsatadi.

Foydaalanilgan adabiyotlar

1. Qayumov A, Nazarova H., Egamberdiyev F., Yakubov O,,. Mintaqaviy iqtisodiyot. O,,quv qo,,llanma. O,,zMU . Toshkent- 2004.
2. To,,xliyev N., Haqberdiyev Q., Ermatov Sh., Xolmatov N. O,,zbekiston iqtisodiyoti asoslari. - T.: "O,,zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
3. Qobilov Sh. R. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. - T.: O,,zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013.
4. Bayxonov B.T. O,,zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalarning tarmoqlararo taqsimlanishini ekonometrik modellashtirish uslubiyotini takomillashtirish. Monografiya. - T.: IQTISODIYOT, 2017.
5. Umirzoqov J.A., Yoqubjonov S.S., Obidov A.N. Ishlab chiqarish infratuzilmasi va uni rivojlantirishda erkin iqtisodiy hududlarning ahamiyati. International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE". № 5(9), Vol.2, May 2016.